

Мандрик Я.

ПІДГОТОВКА МЕХАНІЗАТОРІВ ДЛЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УСРР В РОКИ КОЛЕКТИВІЗАЦІЇ.

Зміни на селі, які почалися в кінці 20-х років, відкривали можливості для широкого використання техніки. Без механізації, як індивідуальний, так і колективний обробіток землі неможливий. Масова колективізація почалася без відповідної технічної підготовки. Створення матеріальної бази колективізації відбувалося вже в ході перетворень на селі.

В 1926-1927 рр. чисельність механізаторських кадрів на селі була вкрай незадовільною. Підбиваючи підсумки весняної посівної 1928 року, Спілка союзів сільськогосподарської кооперації була змушена констатувати (стиль оригіналу збережений): "Трактористів і рульових тракторних колон приходилось комплектувати і підготовлювати в процесі роботи, на ходу, замінюючи один одного. Кваліфікація більшості трактористів зовсім недостатня"¹. Це підтверджує і такий факт: на економічній нараді в березні 1928 р., яка заслухала доповідь О. Шліхтера з питань колективізації, ані слова не було сказано про підготовку кадрів масових професій для села. Але вже у постанові РНК УСРР по доповіді НКЗС республіки "Про стан та форми усуспільнення сільського господарства" (вересень 1928 р.) говорилося про розширення різних курсів і пристосування їх до підготовки масових спеціалістів для колективних господарств².

Невисоким був і загальноосвітній рівень трактористів. У 1928 р. серед них було 1,2% неписьменних, 96,8% мали початкову освіту і тільки 2%-неповну середню. Були серйозні недоліки у спеціальній підготовці. На курсах трактористів навчали тільки керувати машиною, а технічний догляд, прийоми ефективного використання тракторів майже не вивчалися³. Ще більше загострилася проблема масових кадрів з початком масової колективізації. В жовтні 1929 р. відділ по роботі на селі ЦК ВКП(б) і Колгоспцентр СРСР підготували "Проект пропозицій з підготовки масових кадрів колгоспної системи". В цьому документі відмічався величезний розрив між потребою в підготовлених масових кадрах і фактичною підготовкою: Виникло завдання, яке вимагає виключно напруженої роботи з негайного вирішення – підготувати в найкоротший період величезну кількість кваліфікованих працівників, опираючись на яких можна здійснити перетворення бідняцько-середняцьких господарств у велике колективне виробництво"⁴

Стаціонарні навчальні заклади, тим більше сільськогосподарські школи того часу не могли виконати ці завдання. В таких умовах тільки короткотермінові курси могли забезпечити підготовку відповідних працівників. На

це націлювала й відома постанова ЦК ВКП(б) від 5 січня 1930 року "Про темп колективізації і заходи допомоги держави колгоспному будівництву"⁵.

До 1929 року трактористів кооперативної системи готували безпосередньо із селян. Із створенням МТС джерела комплектування основних механізаторських кадрів не змінились. У типовому договорі МТС з колгоспами (1929 рік) було сказано: "Всю роботу, в тому числі роботу на тракторах виконують самі селяни без права наймання робочої сили зі сторони".

З перепис робітників МТС, проведений за завданням Держплану ССРСР в 1930 р., видно, що майже 50% ремонтних працівників до вступу в МТС працювали у промисловості. Ремонтні робітники відносилися в першу чергу до штату МТС. Держава від початку зосередила в своїх руках підготовку цих кадрів. Зокрема, вона взяла на себе оплату їх праці і навчання. Готували ремонтників безпосередньо в ремонтних майстернях і тракторно-механічних школах. На початку 1933 р. в СРСР було 42 таких школи. Робітники інших, менш складних і в той же час найбільш масових професій – трактористи, машиністи, комбайнери майже повністю формувалися із селян⁶.

Базовими установами, в яких створювалися курси для підготовки кадрів масових професій для села, стали МТС, радгоспи, великі колгоспи, райкоопспілки. Всі, хто проходив курсову підготовку, залишалися членами колгоспів, їм нараховувалась зарплата в трудовнях, навчання йшло за рахунок колгоспів.

У 1929 р. у Дніпропетровській, Запорізькій, Мелітопольській округах були організовані курси, де навчалися 400 трактористів і 150 старших трактористів. Цього року Трактороцентр організував курси старших механіків МТС в Одесі. До весни 1930 р. в Україні вже працювали 312 різних курсів із строком навчання від тижня до 6 місяців⁷. Всього за 1929-1930 рр. було підготовлено на курсах 4400 трактористів, 270 бригадирів тракторних бригад, 1530 рільників⁸.

XI з'їзд КП(б)У (1930 рік) ухвалив протягом 1930-1931 років підготувати в УСРР 200 тисяч кваліфікованих працівників сільського господарства⁹. Виконуючи цю програму, Наркомзем УСРР розгорнув мережу різноманітних курсів, вечірніх шкіл колгоспної молоді, виробничих гуртків, семінарів.

У 1930-1931 рр. комітети незаможних селян направили на різні курси 29139 осіб, з них – 1,1% жінок по лінії Укрколгоспцентру, Трактороцентру, Укрзерноцентру та спеціальних центрів сільгоспкооперації¹⁰. В 1930-1931 рр. на цих курсах навчалися близько 140 тис. осіб, по лінії Українського військового округу – 11,2 тис., по лінії Союзцукру – 7,5 тис. осіб¹¹. За даними 261 МТС на кінець 1930 року на міжрайонних курсах навчалися 3986 бригадирів тракторних бригад, а при 25 машино – тракторних майстернях – 290 механіків МТС¹² тощо.

Якщо аналізувати по роках, то здається, що через систему короткотермінових курсів в Україні було підготовлено значну кількість різних спеціалістів масових професій для села. Зокрема, в 1930 р. – 229 тис. осіб, в 1931 р. – 365 тис. осіб, в 1932 р. – 303 тис.¹³. Якщо зробити аналіз забезпеченості кадрами безпосередньо на місцях роботи, то картина міняється. Так, в грудні 1931 р. президія Черкаської районної контрольної комісії РСІ розглянула питання про стан підготовки колгоспних кадрів. Були відмічені серйозні недоліки: вчасно не були укомплектовані навчальні групи, на всіх курсах зірвано строки навчання (заняття розпочались тільки 2 групами (42 особи – замість 300 осіб), побутові умови слухачам не були забезпечені: не було гуртожитку, палива для їх опалення, ліжок для облаштування. Грошей на організацію курсів не виокремлювалося¹⁴.

Погана організація навчання була типовою у всіх регіонах республіки. В лютому 1932 р. Комісія виконання при РНК УСРР визнала, що внаслідок недостатньої оперативності НКЗС УСРР та його обласних органів розгортання мережі курсів проходило зі значним запізненням, визначені урядом строки і плани навчання було зірвано.

Особливо незадовільно розгорталось навчання кадрів по Донецькій області, де план був виконаний тільки на 72,5%, по Київській, відповідно, на 75,9%, Укрколгоспцентру, відповідно, на 79,6% плану. Абсолютно не вирішувались питання забезпечення підручниками, навчальними програмами, була слабкою матеріальна база курсів, незадовільне харчування. В результаті, курсанти масово залишали курси¹⁵. Це негативно позначилося на підготовці кадрів. На початку 30-х років ні за рівнем підготовки, ні за своєю позицією в громадському і культурному житті села кадри масових професій нічим не виділялись.

У 1926-1927 рр. згідно рішення НКО УСРР були створені інтегральні школи, які вивчали індивідуальні господарства селян, шляхи їх розвитку. Навчання тривало 3 роки, після чого учневі присвоювалося звання "культурний хлібороб". На 1930 рік в цих школах навчалось 7267 юнаків¹⁶. Але в січні 1930 року в республіці розпочалась кампанія спрямована на перетворення їх в школи колективного хлібороба, колгоспного учнівства, де б учні отримували певну кваліфікацію в галузі "великого колективного господарства". В ході кампанії проти організаторів інтегральних шкіл були висунуті різкі політичні звинувачення. Цього ж року школи індивідуального селянського господарства були закриті¹⁷.

Школи колгоспного учнівства (ШКУ) були створені безпосередньо в колгоспах за принципом "школа - виробництво". Комплектувались вони із осіб, які мали загальноосвітню 7-річну освіту. Тимчасово з метою залучення бідняків і наймитів дозволявся прийом на навчання осіб із 4-х річною освітою.

Учнів утримували колгоспи, вони разом із колгоспниками отримували плату за працю в господарстві. Комплектувався контингент учнів школи із дітей – членів даного господарства або сусідніх колгоспів¹⁸. У зв'язку з важким станом тодішніх колгоспів України, таким же було становище ШКУ. В 1930 р. в Дніпропетровській області було створено 4 таких школи, де навчались 4690 учнів. Розміщені вони були невдало; 20 районів області зовсім не мали шкіл, а в Ново-Троїцькому районі їх було аж 6; в Божедарівському, П'ятихатському, Чубарівському – по 5. Власну виробничу базу мали лише деякі школи і то незначну. Навчальні приміщення були в 30% шкіл. Фінансувалися вони за рахунок 1,5%-го відрахування від культфондів колгоспів. Це призвело до занепаду ШКУ. Щоби не дати їм повністю розвалитись, у 1933 р. школи ці були взяті на утримання держбюджету. На Україну для фінансування ШКУ було виділено 1 млн. крб.¹⁹.

Це дало змогу дещо зміцнити становище ШКУ республіки. Паралельно із ШКУ існували школи Радгоспучу (ШРУ). Ці школи створювались із числа дітей і працівників даного господарства або сусіднього радгоспу. Всупереч тому, що вони з дня свого заснування утримувались державою, становище їх було також важким. Так, в 1932 році набір до ШРУ пройшов надзвичайно незадовільно, тільки 3 трести виконали плани набору. В школах були відсутні навчальні виробничі плани, поганим було забезпечення підручниками, викладачами, які були низької кваліфікації. Дуже погано було організовано харчування. Як результат, слухачі залишали ШРУ. Наприклад, по Зернотресту із 630 осіб залишили навчання 225 осіб²⁰.

Для підготовки середніх техніків в Україні були створені сільськогосподарські професійні 4-х річні школи. В 1929 р. їх налічувалось 239. Працювали вони згідно типових навчальних планів і програм. Характерним є те, що саме учні профшкіл потерпіли в ході чисток кінця 20-х початку 30-х років найбільше, причому безпідставно. Так, в 1929 р. в селах Березанського району комісією НКО УСРР було проведено обстеження учнів, які навчались у профшколах. Серед них було виявлено в першому випадку дітей куркулів - 52,3% від загальної чисельності, дітей середняків – 33,4%, і лише 14,3% – дітей бідноти. Кого перевіряючи відносили до куркулів? Виявляється, що батьки одного з учнів мали всього 4 десятини землі (правда до революції вони мали її 120 десятин); батьки іншого мали 12 дес. (до революції – 80), ще одного – 11 дес. (до революції – 60); двоє учнів були із сім'ї священників. Найбільший розмір землі батьків цих "куркулів" дорівнював 14,5 - 18 дес., решту мали від 4 до 8 дес. Тобто, при виключенні цих учнів із профшкіл у провину їм ставилось багатство їх батьків ще дореволюційного періоду, яке вони вже давно втратили через розкуркулення²¹.

У ці роки були створені сільськогосподарські школи національних меншин, які проживали в УСРР. За першу п'ятирічку було відкрито 6 польських, 1 болгарська, 3 грецьких, 3 молдавських, 5 німецьких, 5 єврейських сільськогосподарських шкіл²².

Всього за роки першої п'ятирічки в селах республіки було підготовлено близько 1 млн. спеціалістів масових професій, в тому числі 100 тис. трактористів (при потребі 70 тис. осіб)²³, 4210 бригадирів (при потребі 3 тис.), понад 16 тис. рільників (при потребі 13686) тощо. Якщо виходити із загальної статистики підготовки масових кадрів, то здається, що потреба в них була за роки першої п'ятирічки задоволена. Але насправді все було по-іншому.

На кінець п'ятирічки потреба в спеціалістах масових професій була така: група тваринництва, потрібно 120 тис. осіб, було 68990 (майже 50%), по зернових культурах, відповідно, 32 тис. – 29,6 тис., по технічних культурах, відповідно, 19 тис. – 10,4 тис. і т.д.²⁴.

Тому можна зрозуміти, чому в квітні 1932 р. в радгоспах Правобережжя України працювали 3104 сезонних робітників, на Лівобережжі -1896, а в Степу – 7750 осіб, багато працювало тимчасових робітників²⁵.

На кінець першої п'ятирічки в сільському господарстві України спостерігався кількісний дефіцит кадрів масових професій. Вони мали низьку професійну підготовку, що вело до низької кваліфікації. Причина цього явища була закладена в самій системі підготовки механізаторів. Зокрема, неправильно була складена навчальна програма: на практичні заняття відводилось тільки 20% навчального часу, основна увага приділялась теорії²⁶. Не вистачало машин і не завжди вдавалось дати курсантам навіть обмежені практичні знання. В Трактороцентрі частину витрат на утримання курсів переклали на колгоспи, які і так в основній масі були безприбутковими²⁷. Вважалося, що механізатору взагалі не потрібно високої кваліфікації. Так, орган Наркомзему СРСР "Сельськогосподарська газета" 17 червня 1929 р. надрукувала статтю, в якій стверджувалось, що в МТС трактором може керувати "звичайний чорноробочий, який знає тільки, як запустити і як зупинити машину..." Така "дешева" підготовка механізаторів привела до того, що 7 тисяч тракторів, які опинилися в некомпетентних руках, вийшли з ладу²⁸.

За один 1929 р. в зернорадгоспах України були виведені з ладу до 40% тракторів, простої машин склали 25% робочого часу²⁹. Управління Зерно-тресту пояснювало це дуже низькою кваліфікацією механізаторів, особливо трактористів³⁰.

У кінці п'ятирічки (1933 р.) в Донецькій області трактори простоювали 60-65% робочого часу. По 25 МТС Київської області на 30 вересня 1933 р. тракторний парк використовувався на 18,7%, а по окремих МТС, таких як

Жашківська – на 9,3%. Норма виробітку по цих же МТС була виконана на 63,5%, а використання пального становило 138%³¹.

На початку 1933 року комісія НКЗС України перевірила соціальний склад і рівень підготовки трактористів в Одеській області. Із 11943 перевірених було звільнено 631 особу, як "класово ворожі елементи", 695 осіб, як ледарів, 498 осіб, як технічно неграмотних. Всього було звільнено з роботи 1824 осіб, 2615 осіб направлено через низьку кваліфікацію на перепідготовку³².

Цього року було проведено перевірку всіх трактористів Укртракторцентру. Всього в Україні було перевірено 627 МТС і радгоспів (78% їх загальної чисельності), 56209 осіб; з них допустили до роботи 49602 особи (88,2%), допустили до роботи з умовою проходження перепідготовки 4148 осіб (8,4%), не допустили до роботи 6607 осіб (11,8%), в тому числі як "класово ворожі елементи" – 2078 осіб (33%), ледарі, рвачі – 1124 особи і, (17,5%), через низьку кваліфікацію – 3249 осіб (49,1%)³³.

Якщо звести в один показник кількість допущених до роботи з умовою перепідготовки і звільнених через низьку кваліфікацію, то ми отримаємо 7397 осіб, що становить від загальної кількості перевірених трактористів понад 12%. Це дуже велика кількість, якщо врахувати, що не всі МТС і радгоспи були перевірені. До 1930 р. радгоспні курси в ряді випадків не були спеціалізованими, готували працівників не для конкретної роботи, а "взагалі". Одні і ті ж категорії працівників в різних системах навчалися різні строки, за різними програмами. Так, трактористів в 1930 році готували в колгоспах і радгоспах, Хлібцентрі, Тракторцентрі, органах Наркомпраці та ін. організаціях. І це зрозуміло, адже тракторний парк в той час був у віданні декількох відомств, а найменше тракторів було в колгоспах і радгоспах. Поступово в міру концентрації техніки в руках держави, тобто в руках МТС, там концентрується і підготовка кадрів. Село стає одержавленим, ліквідувалася всяка самостійність селянства.

Ці роки – найбільш складний період у розвитку сільського господарства України. Спостерігається глибокий занепад виробництва, розвал сільського життя і культури. Поспіхом масово готувались низько кваліфіковані кадри для новостворених господарств.

Вже в 1931 р., коли гостра необхідність в кадрах в якійсь мірі була ліквідована, Колгоспцентр приходив до висновку про необхідність продовжити курсове навчання не менше до 3-х місяців.

Велике значення в роки першої п'ятирічки відводилось такій формі стаціонарної підготовки масових колгоспних кадрів, як школи селянської, а потім колгоспної молоді (ШКМ). Початок їх створення відноситься ще до 1923 р., коли почалась перебудова сільської школи в напрямку зміцнення зв'язків із "соціалістичним будівництвом на селі". На перших порах в

Україні розпочалася агрономізація сільських шкіл. На 1929 р. було агрономізовано 215 сільських 7-річок. В кінці 20-х років, виконуючи вказівку з Москви, за прикладом РРФСР на базі цих 7-ми річок було створено школи селянської молоді (ШСМ). НКО республіки розробляє програму про поступове переведення всіх сільських 7-річок на статус ШСМ.

З початком масової колективізації школи селянської молоді були перетворені в школи колгоспної молоді (ШКМ). Кожна із них набувала конкретної спеціалізації в підготовці спеціалістів.

Для прискорення підготовки масових кадрів створюються, крім звичайних, прискорені, а також вечірні ШКМ. Такі школи створюються і в радгоспах.

Колгоспцентр енергійно підтримував ШКМ. Бачачи недоліки курсів, керівництво цих шкіл було згідне бачити їх, як одну з форм підготовки масових колгоспних кадрів. Вони рахували, що "поступово вся справа підготовки колгоспних кадрів масової кваліфікації повинна бути зосереджена в ШКМ, витіснивши короткотермінову форму підготовки"³⁴.

Поступово в ШКМ почали зневажливо ставитись до загально навчальних предметів, пішли на ліквідацію нормального навчального процесу і замінили його "методом проектів". У 1932 році в результаті різкої критики таких лівацьких помилок з боку керівництва НКО УСРР, ШКМ були реорганізовані в звичайні школи.

Як же працювали ШКМ? В них готували механізаторів для колгоспів без відриву від виробництва. Одночасно не губились функції загальноосвітньої школи. Тому із 5-ти місяців, які виділялись на підготовку тракториста-рульового, 3 місяці йшли на вивчення спеціальних предметів.

Витрати на навчання в ШКМ ділили між собою колгоспи, МТС і райвно. МТС організували виробниче навчання, райвно – загальноосвітнє навчання, а колгоспи – виділяли курсантів, видавали їм під час навчання трудовні, забезпечували харчування, опалення шкіл тощо. На 1931 рік НКЗС України не прийняв від НКО республіки жодної ШКМ, НКО не знав, навіть, скільки в нього фактично шкіл, не знали в Наркоматі, за якими навчальними програмами і планами працюють вони. Було складено на 1931-1933 роки контрольні числа створення ШКМ: 3-х річних – 500, 2-х річних – 1200, і однорічних – 1515 шкіл (всього 3215)³⁵. Як виконувати ці контрольні числа, ніхто не знав. До цього часу більшість шкіл не мали навчальних планів і програм. Так, в ШКМ старшого віку в Обухівському районі на Київщині не лише були відсутні навчальні плани і програми, а й жодна районна організація не знала, що собою являє ця школа. Надзвичайно слабким було забезпечення підручниками і педперсоналом. Слабке фінансування привело фактично до розвалу навчального процесу в цих школах та великого відсіву учнів. На місцях керівництво цими школами було зовсім відсутнє. Все це

разом привело до важкого стану ШКМ в цілому³⁶. Наприклад, в Риківському районі ШКМ мала 60 учнів. Вчителів не було ні одного, був лиш завідувач. Підручників на всіх учнів було 5. Кошторис не був затверджений, учні, погано забезпечені, поступово залишали школу. Ким вони будуть, в колгоспі не знали, не знали про це самі учні, тому не хотіли працювати в сільському господарстві.

Всього за матеріалами, поданими з 98-ми районів, існувала 181 школа, де навчалоя 9628 учнів. Типовими для всіх ШКМ були вищенаведені недоліки.

У цілому, якщо проаналізувати наслідки курсової підготовки, то видно що вона була спрямована на валовий випуск кадрів масових професій. Це вело до низької продуктивності, недбайливого ставлення до техніки, Всі ці страшні наслідки масової колективізації так вкоренилися на селі, що їх трудно зараз ліквідувати. Адже трудівник не відчуває при такій системі ніякого господарського відношення ні до землі, ні до знарядь праці.

¹ Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (Далі – ЦДАВО). ф. 2605, оп. 1, спр. 21, арк. 16

² Там же, ф. 2623, оп. 1, спр. 141, арк. 22

³ Там же, арк. 89

⁴ Там же, ф. 348, оп. 1, спр. 62, арк. 24

⁵ Тракторизация сельського хозяйства СССР.-М.,1930. = С.666.

⁶ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 1, оп. 20, спр. 20, арк. 3

⁷ ЦДАВО, ф. 1, оп. 164, спр. 1307, арк.104

⁸ ЦДАГО ф. 2623, оп. 1, спр. 25, арк. 9

⁹ ЦДАВО ф. 1, оп. 2623, спр. 790, арк. 72

¹⁰ ЦДАВО. - ф. 1, оп. 220, спр. 790, арк. 22

¹¹ Там же. -ф. 1, оп. 161, спр. 553, арк. 34

¹² Там же. - ф. 1, оп. 2706, спр. 1676, арк. 30

¹³ Там же. - ф. 1, оп. 1034, спр. 553, арк.34

¹⁴ Там же. -ф. 1, оп. 1034, спр. 553, арк.34

¹⁵ Там же. - ф. 1, оп. 2706, спр. 7389, арк. 38].

¹⁶ Інтегральна школа//Комуніст.3.02.1932.

¹⁷ ЦДАГО, ф. 1, оп. 164, спр. 432, арк. 31

¹⁸ ЦДАВО, ф. 166, оп. 17, спр. 1743, арк. 3-6

¹⁹ Там же, спр. 1769, арк. 3-6

²⁰ Там же, оп. 1, спр. 661, арк. 11

²¹ Там же, ф. 1, оп. 220, спр. 2704, арк. 14 - 15

²² Там же. 1, ф. 1, оп. 17, спр. 2688, арк. 3

²³ ЦДАВО, ф. 166, оп. 17, спр. 25, арк. 8

- ²⁴ ЦДАГО, ф. 1, оп. 221,спр. 3092, арк. 33
²⁵ ЦДАВО, ф. 1, оп. 2702, спр. 3118, арк. 34
²⁶ Там же., ф. 166, оп. 17, спр. 718, арк. 294
²⁷ Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 9, арк. 5
²⁸ Там же, ф. 5,оп. 1, спр. 137, арк. 59
²⁹ Там же, ф. 5, оп. 1, спр. 63, арк. 61
³⁰ Там же, спр. 2, арк.26
³¹ Там же, оп. 20, спр. 6-а, арк. 75
³² Там же, ф. 2623, оп. 1, спр. 841, арк. 25
³³ ЦДАГО, спр. 13, арк. 54
³⁴ ЦДАВО, ф. 166, оп. 20, спр. 76, арк. 38
³⁵ Там же, оп. 17, спр. 84, арк.4
³⁶ Там же, спр. 1672, арк. 1-4